

(سلسله مقالات تاملاتی نظری و روش‌شناختی در پروژه علمی دکتر فرزاد پروا با عنوان روان -

باستان‌شناسی ادبی)

بخش اول:

"نسبت میان روان - باستان‌شناسی ادبی و روانکاوی فرویدی - لکانی"

جلیل اعتماد

(پژوهشگر پس‌ادکتری روان‌شناسی، پژوهشگر مدرسه روان‌باستان‌شناسی ادبی)

چکیده

پژوهش حاضر از سلسله مقالات تاملات نظری و روش‌شناختی پیرامون پروژه روان‌باستان‌شناسی ادبی است و تمرکز خود را بر پرسش‌هایی از این قبیل قرار می‌دهد که چه نسبتی میان روان‌باستان‌شناسی ادبی با روانکاوی فروید-لکان وجود دارد؟ آیا روان‌باستان‌شناسی ادبی همان کاربرد روانکاوی در فهم ادبیات است یا از آن فراتر می‌رود؟ چرا؟ برای پاسخ به این پرسش‌ها از منطق روش تحلیل محتوای جهت‌دار استفاده شد. به این ترتیب که ابتدا برخی گزاره‌های محوری پیرامون روانکاوی فروید و لکان مورد استنباط قرار گرفت و در قالب یک جدول آورده شد. سپس با مراجعه به مصادیق پژوهش روان‌باستان‌شناسی ادبی یعنی سه اثر پژوهشی چاپ شده از دکتر فرزاد پروا در این زمینه، برخی گزاره‌های متضمن روش و روش‌شناسی مورد استنباط قرار گرفته و با در نظر گرفتن جدول نخست (گزاره‌های روانکاوی فروید-لکان) تلاش شد میزان همخوانی این دو یعنی گزاره‌های پروایی و گزاره‌های فرویدی-لکانی مورد بررسی قرار گیرد. در ادامه با تمرکز بر نتایج این مقایسه، به پرسش پژوهش از طریق بحث و استدلال پیرامون محورهای تمایز و همخوانی پرداخته شد. در نهایت با در نظر گرفتن چهار نسبت منطقی، رابطه‌ی طرفین مقایسه در این پژوهش از مصادیق رابطه عموم و خصوص من‌وجه در نظر گرفته شد.

کلیدواژه: روان‌باستان‌شناسی ادبی، روانکاوی، سرایش، زبان هزاره‌ای

۱. مقدمه و بیان مسئله

پس از انتشار کتاب حافظ و رود جادو-پیوندهای ادبیات و روانکاوی- از مجموعه باستان‌شناسی ادبی اثر دکتر فرزاد پروا و انتشار آثاری دیگر از ایشان در این حیطه، با عنوان فردوسی و کاخ حیرت، عطار و عطر جنون، این پرسش به شکلی جدی قابل طرح است که پژوهش ایشان مبتنی بر چه مبانی و مفروضاتی است و با روش‌های رایج پژوهش علمی چه پیوند و نسبتی دارد؟ به عبارت دیگر آیا مبانی پژوهشی مورد اِبتِنای ایشان در حیطه روش‌شناسی‌های موجود قابل اندراج بوده و یا می‌توان

به لحاظ روش‌شناختی تمایزاتی را در توصیف روش مورد نظر ایشان پیشنهاد کرد. یادداشت حاضر از طریق تمرکز بر آثار گفته شده تلاش می‌کند ابتدا نسبت این پروژه را با روانکاوی فروید و لکان مورد تمرکز قرار داده و سپس تمایز و شباهت آن را به لحاظ روش‌شناختی مورد بحث قرار دهد. در این متن منظور از روش، گام‌ها و کارهایی است که محقق برای ورود به مسئله و پاسخ به پرسش پژوهشی خود انجام می‌دهد و منظور از روش‌شناسی، پیش‌فرض‌ها و مبانی است که مقتضای گام‌های برداشته شده در روش است. به عبارت دیگر، اگر روش، کاری است که در پژوهش انجام می‌دهیم، روش‌شناسی، خاستگاه و مبنا و معنای روشن یا تلویحی آن کار است. در ادامه از طریق رجوع به برخی متون روانکاوی منسوب به فروید و لکان، تلاش می‌شود برخی از نکات دارای بار روش‌شناسی از منظر این دو در قالب مقوله‌هایی احصاء گردد.

جدول ۱-۱. گزاره‌هایی پیرامون روش‌شناسی فرویدی، لکانی و مقوله‌های همپوشان و مشترک فرویدی-لکانی

ردیف	مؤلفه‌های موجود روش‌شناسی روانکاوی فرویدی-لکانی	فرویدی / لکانی / فرویدی-لکانی	منابعی برای مطالعه بیشتر
	روایاها در فرایند روانکاوی می‌تواند معرفت‌بخش باشد. اگر و تنها اگر روایاها توسط روانکاو دارای التفاظ به روان خودش و در نظر گرفتن یک سری معیارها مورد مطالعه قرار گیرد.	فرویدی-لکانی	ر.ک. روایاها، سخنرانی‌هایی در معرفی روانکاوی، زیگموند فروید، ترجمه فرزام پروا، نشر چشمه، ۱۳۸۶
	روایاها گذشته‌نگر هستند	فرویدی-لکانی	ر.ک. روایاها، سخنرانی‌هایی در معرفی روانکاوی، زیگموند فروید، ترجمه فرزام پروا، نشر چشمه، ۱۳۸۶
	ناخودآگاه وجود دارد	فرویدی-لکانی	Freud, Sigmund
	ناخودآگاه قابل مطالعه علمی است	فرویدی-لکانی	(1900).
	ناخودآگاه هر فرد هم حاصل تاریخچه زندگی خودش و هم حاصل تجربه‌های هم‌نوعان گذشته او در آن فرهنگ و هم حاصل تکامل نوع است. نحوه این پدیدایی و هم‌افزایی نیاز به توضیح دارد	فرویدی	The Interpretation of Dreams
	ناخودآگاه همچون یک زبان ساختاربندی شده.	لکانی	Standard Edition
	حروف، واج‌ها و کلمات موجود در ناخودآگاه عاملیت دارد	لکانی	. Volumes 4 & 5, London: Hogarth Press, 1958
	مطالعه ناخودآگاه و روان آدمی از جمله از طریق مطالعه روایاها، کاربرد تداعی آزاد، سخنان به ظاهر بی‌اهمیت، اشعار، اشتباهات لپی و از همه مهمتر از	فرویدی-لکانی	

میشل راباته، ژان (۱۴۰۱) راهنمای کمبریج لکان (مجموعه مقالات)، ترجمه فرزام پروا، تهران، نشر خوب		طریق کلام سایکوتیک می‌تواند در دسترس قرار گیرد	
	فرویدی-لکانی	نظریه برخاسته از تجربه روانکاوی راهنمای روش پژوهش است	
	فرویدی-لکانی	نظریه برخاسته از تجربه روانکاوی راهنمای تفسیر است	
	لکانی	چندپهلویی زبان ناخودآگاه است	
	فرویدی-لکانی	امکان ابهام زدایی کامل دشوار، دیرپا و لی ممکن است	
	فرویدی-لکانی	اینکه پژوهش مبتنی بر نظریه برخاسته از تجربه و به شکل معتبر انجام شده باشد از طریق میزان تطابق توضیحات با داده‌های اولیه مشخص می‌شود.	
فروید، زیگموند (۱۳۹۵) کاربرد تداعی آزاد در روانکاوی کلاسیک، ترجمه سعید شجاع شفتی، تهران: نشر ققنوس		قیاس همواره راهبر و هدایتگر پژوهشگر است	
		قیاس‌ها می‌تواند مبتنی بر نظریه برخاسته از تجربه، مبتنی بر شهود یا مبتنی بر انباشت مشاهدات مبتنی بر نظریه برخاسته از تجربه ایجاد شود	
	فرویدی-لکانی	الگوی باور- صدق و توجیه از لوازم معرفت در رویکرد روانکاوی نیز مبنا قرار می‌گیرد. به این معنا که روانکاو باورهایی را طرح می‌کند و از طریق مشاهدات بالینی آن‌ها را بررسی کرده و در نهایت از طریق نظریه بنیادی برخاسته از تجربه، نتایج را توجیه و تبیین می‌کند-اهمیت تجربه بالینی در این فرایند بنیادی است.	
	لکانی	ریاضیات، هندسه و زبان‌شناسی می‌تواند به مثابه ابزار یا به مثابه متن دیده شده و به کار گرفته شود	
	فرویدی	امکان رسیدن به نوعی از عینیت و بین‌الذهانیت در تفسیر وجود دارد ولی ذهنیت مبتنی بر نظریه برخاسته از تجربه، بنیاد روش است.	
	فرویدی-لکانی	مصاحبه و مشاهده بالینی مبتنی بر نظریه برخاسته از تجربه به جمع‌آوری داده‌ها می‌انجامد	
پروا، فرزام (۱۴۰۰). درسگفتارهای لکان در مؤسسه حکمت و فلسفه ایران. تهران: نشر سیب سرخ	فرویدی-لکانی	متون ادبی همچون شعر اصیل، شاهکارهای داستان، نمایشنامه‌های سرشار از داده محسوب می‌شود و می‌توان به کاشفیت از واقع (ناخودآگاه) کمک کند.	
	فرویدی-لکانی		

	انکار، رد و طرد سه گم‌شده‌ای هستند که روانکاو چه در متن چه در کلام شفاهی می‌خواهد به آن التفات یابد.	فرویدی- لکانی
	سه بعد واقع، خیالی و سمبولیک همچون نام‌هایی برای تمایز هستی‌شناختی روان انسانی محسوب می‌شود	لکانی
	سخن سایکوتیک همچون شاهی بر وجود ناخودآگاه و وجود هسته‌ی جنون‌آمیز در ساختار روان انسان است.	لکانی
	رؤیاهای همچون شاهی بر وجود ناخودآگاه و وجود هسته‌ی غیرآگاهانه و جنون‌آمیز در روان انسان است	فرویدی- لکانی
موللی، کرامت (۱۳۹۳). مبانی روانکاوی فروید- لکان. تهران: نشر نی	ناخودآگاه تقلیل ناپذیر است	فرویدی
	تئوریزه کردن بعد واقع ناممکن است	لکانی
	امکان پژوهش درباره بعد خیالی و وبعد سمبولیک وجود دارد	
	شهودهای پژوهشگر و رؤیاهایش در آغاز و فرایند و تفسیر پژوهش دارای اهمیت معرفتی هستند.	فرویدی- لکانی
	رابطه یک دال با درون ناخودآگاه من با رابطه همان دال با ناخودآگاه دیگری فرق دارد	فرویدی- لکانی
	دانش در ذهن پژوهشگر در تعامل نظریه برخاسته از تجربه‌ی بنیادی و مشاهدات (درونی- بیرونی) شکل می‌گیرد بنابراین دانش ساخته می‌شود و داده‌هایی که از سوی سوژه شناسا به مشاهدات اضافه می‌شود خود حامل داده‌های ناخودآگاه است و در پیوند با مشاهدات به نوعی انکشاف واقعیت می‌انجامد.	فرویدی- لکانی
	از آنجا که دانش روانکاوی از طریق مشاهدات و تجربه به دست می‌آید نظریه روانکاوی یک نظریه تجربی است و رابطه‌ی خود را با مشاهدات جدید همچون راهنما تنظیم می‌کند ولی امکان تکامل و تغییر نظریه برخاسته از تجربه بر اساس مشاهدات ناهمخوان وجود دارد.	فرویدی- لکانی

پروا، فرزاد (۱۴۰۰). درسگفتارهای لکان در مؤسسه حکمت و فلسفه ایران. تهران: نشر سیب سرخ		
	امکان رسیدن به تعمیم و نظریه جهان‌شمول وجود دارد	فرویدی-لکانی
	امکان رسیدن به باور قطعی در روانکاوی فرویدی و لکانی مفروض گرفته می‌شود	فرویدی-لکانی
	آنچه باور را مورد محک قرار می‌دهد مشاهدات با پشتوانه‌ی نظریه برخاسته از تجربه است	فرویدی
	آنچه باور مورد تأیید را توجیه می‌کند، استدلال‌های مبتنی بر مبانی نظری است	فرویدی
	در روانکاوی فرضیه کمتر مطرح است و بیشتر سؤال باز مطرح می‌شود. طرح سؤال می‌تواند خارج از نظریه برخاسته از تجربه صورت گیرد. مثال طرح معمای دالی	فرویدی-لکانی
	عینیت از حیث گاهش‌گرایانه در روانکاوی معنایی ندارد ولی عینیت دالی می‌تواند مورد پذیرش قرار گیرد	فرویدی-لکانی
پروا، فرزاد (۱۴۰۰). درسگفتارهای لکان در مؤسسه حکمت و فلسفه ایران. تهران: نشر سیب سرخ	نسبیت فرهنگی در مطالعه ناخودآگاه موضوعیت ندارد	فرویدی-لکانی
	سوژه ناخودآگاه پژوهشگر با سوژه مورد مطالعه (چه در مصاحبه بالینی و چه در متن) می‌تواند به نوعی در پیوند قرار گیرد و این به لحاظ روش‌شناسانه ارزشمند است	فرویدی-لکانی

در جدول بالا تلاش کردیم برخی از خصایص ناظر بر روش‌شناسی روانکاوی فرویدی، لکانی و فرویدی-لکانی را بیابوریم، در ادامه با نظر به کتاب حافظ و رود جادو و بخش‌هایی از دو کتاب عطار و عطر جنون و فردوسی و کاخ حیرت شریاطی برای پاسخ به این پرسش فراهم آوریم که "پژوهش روان‌باستان‌شناسی ادبی همان کاربرد روانکاوی در فهم ادبیات است یا چیزی فراتر از آن؟ آیا مبانی آن بی‌کم و کاست همان مبانی فرویدی و لکانی است یا از آن فراتر می‌رود؟"

برای فهم مبانی روش‌شناختی پژوهش ایشان خوب است ابتدا به اولین اثر جدی با محوریت روان‌باستان‌شناسی ادبی یعنی همان حافظ و رود جادو نگاه کنیم و پس از آن به سراغ دو دیگر یعنی فردوسی و کاخ حیرت و عطار و عطر جنون رفته و با توصیف روش ایشان که به شکل‌های صریح یا ضمنی در اثر منعکس شده است بپردازیم. پس از آن، می‌توانیم از جمله با تمرکز بر توصیف روش، مبانی روش‌شناختی و فلسفی آن روش را استخراج کنیم. از طریق استخراج مؤلفه‌های دارای ربط روش‌شناسانه از خلال کتاب حافظ و رود جادو، بخش‌هایی از عطار و عطر جنون و بخش‌هایی از فردوسی و کاخ حیرت، ابتدا به این پرسش پرداخته می‌شود که اگر روانکاوی از جمله به مثابه روش و ادبیات به مثابه متن و داده برای پژوهش روان‌باستان‌شناسی ادبی باشد، آیا روان‌باستان‌شناسی ادبی چیزی بیش از کاربرد روانکاوی (فرویدی-لکانی) در فهم ادبیات است؟ برای روشن شدن این مدعا لازم است از روش تحلیل محتوای جهت‌دار استفاده کنیم. در این مقاله، به طور عمده

نکاتی که بار روش‌شناختی دارند از آثار فروید و لکان انتزاع شده و پس از آن با مرور آثار دکتر فرزام پروا (بیشتر حافظ و رود جادو و تا حدودی دو اثر دیگر یعنی فردوسی و کاخ حیرت و عطار و عطر جنون) نکات متضمن روش و روش‌شناسی منتزع شده است. در نهایت با انطباق نکات دارای جنبه روش‌شناختی از آثار دکتر پروا با گزاره‌های دارای تلویحات روش‌شناختی از آثار فروید و لکان، تلاش شده به پرسش پژوهش پیرامون حدود و ثغور و تمایز یا عدم تمایز روش‌شناختی روان‌باستان‌شناسی ادبی با روانکاوی فرویدی و لکانی پاسخ داده شود. نکته لازم به تاکید این است که در مقاله‌ی بعدی، ملاحظات روش‌شناسانه، هستی‌شناسانه و معرفت‌شناسی دانش روان‌باستان‌شناسی ادبی مورد تمرکز خواهد قرار گرفت و بنابراین این مقاله به عنوان مقدمه‌ای بر مقاله‌ی بعدی خواهد بود. به عبارت دیگر این مقاله به طور عمده روی تمایز یا عدم تمایز دانش روان‌باستان‌شناسی ادبی از روانکاوی فرویدی-لکانی متمرکز است و پیامدها و مفروضات فلسفی برآمده از این تمایز در مقاله بعدی با زبانی فنی تر مورد بحث قرار خواهد گرفت.

۲. روش

متون مورد تمرکز پژوهش حاضر عبارت است از آثار دکتر فرزام پروا با موضوع روان‌باستان‌شناسی ادبی با عناوین "حافظ و رود جادو"، "فردوسی و کاخ حیرت" و "عطار و عطر جنون".

روش به کار گرفته شده در این پژوهش، تحلیل محتوای جهت‌دار^۱ به الگوی سیه و شانون (۲۰۰۵) بود. واحد تحلیل محتوا، جمله بود و صرفاً محتوای آشکار مورد تمرکز قرار گرفت. تناسب این روش با این تحقیق از جهت است که این روش کمک می‌کند مبانی روش‌شناختی پژوهش روانکاوی فرویدی و لکانی به مثابه مؤلفه‌هایی از قبل موجود، با متن آثار موسوم به باستان‌شناسی ادبی تطبیق داده شود تا روشن شود نسبت مؤلفه‌های روش‌شناسی روانکاوی فرویدی و لکانی با روش‌شناسی منطوی در متن آثار کدام یک از چهار نسبت منطقی (تباین، انطباق، عموم و خصوص مطلق و عموم و خصوص من‌وجه) است.

۳. نتایج

۳-۱. جدول گزاره‌های پیرامون روش‌شناسی روان‌باستان‌شناسی ادبی

ردیف	گزاره	فرویدی-لکانی / پروایی	منبع استنباط
۱	نظریه در روانکاوی فرویدی-لکانی برآمده از تجربه اصیل روانکاوی و حاصل مشاهدات بالینی است. تجربه بالینی میان آنالیزان و آنالیست از یک سوژه به سوژه دیگر متفاوت است بنابراین ایده پوزیتیویستی تکرارپذیری عینی در مشاهدات و تجربه روانکاوی بلاموضوع است	فرویدی-لکانی	
۲	نویسنده در پیشگفتار حافظ و رود جادو از یک رؤیای شخصی برای ورود به مسئله پژوهش استمداد می‌جوید و این نشان می‌دهد رؤیاها دست کم نقشی انگیزشی در پژوهش دارند و در مواردی بسته به اینکه روانکاوی دارای صلاحیت بتواند به بررسی آن بپردازد می‌تواند معرفت‌بخش باشد	فرویدی-لکانی	پروا، فرزام (۱۴۰۱). حافظ و رود جادو؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه

¹ - Directed Content Analysis

۳	روش در روان‌باستان‌شناسی ادبی به گونه‌ای کشف رمز از خطوط باستانی شباهت دارد	فرویدی- لکانی	پروا، فرزاد (۱۴۰۱). حافظ و رود جادو؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۴	اهمیت شهود اولیه در انگیزه‌بخشی و راهبری پژوهش "آنچه برانگیزاننده بود نوعی ایمان بود که -نگارنده- برا اساس شواهد بسیار می دانست در پس پرده ظاهری غزلیات دیوان حافظ، رمزی نهفته است (مفروضه متمایز)	پروایی	پروا، فرزاد (۱۴۰۱). حافظ و رود جادو؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۵	اهمیت امر بی معنا یا همان فرم و ساختار کلمات در دستیابی به انگیزه‌ها و دلایل و علت‌ها در متن مورد مطالعه	فرویدی- لکانی	پروا، فرزاد (۱۴۰۱). حافظ و رود جادو؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۶	اهمیت استعاره‌ها و روش‌های کاراگاهی در کشف رمز	فرویدی- لکانی	پروا، فرزاد (۱۴۰۱). حافظ و رود جادو؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۷	نقش بنیادین عاملیت حرف در ناخودآگاه و دارای علیت انگاشتن حضور یا حضور غیابی دال‌ها	لکانی	پروا، فرزاد (۱۴۰۱). حافظ و رود جادو؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۸	طرح معمای دالی به مثابه طرح مسئله	فرویدی- لکانی	پروا، فرزاد (۱۴۰۱). حافظ و رود جادو؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۹	اهمیت فراوانی دال‌ها در طرح مسئله	فرویدی- لکانی	پروا، فرزاد (۱۴۰۱). حافظ و رود جادو؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۱۰	ساختار دیالکتیکی کشف رمز / ناخودآگاه نویسنده متن و ناخودآگاه پژوهشگر	فرویدی- لکانی	پروا، فرزاد (۱۴۰۳). عطار و عطار و جنون؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۱۱	اهمیت زبان متن مورد مطالعه در پیچیدگی‌های طرح مسئله و دیالکتیک کشف رمز و نتایج. تمایز زبان هزاره‌ای فارسی -زبان متن در پژوهش یک امر خنثی نیست بلکه زبان دارای فرایندهای متامورفیک بالاتر بستر و فرصت غنی‌تری برای کشف رمز و رسیدن به حقایق روحی آدمی است.	پروایی	پروا، فرزاد (۱۴۰۳). عطار و عطار و جنون؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۱۲	پذیرش نوعی دترمینیزم (تعیین‌گری) در رابطه دال‌ها با سوژه	فرویدی- لکانی	پروا، فرزاد (۱۴۰۱). حافظ و رود جادو؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه

۱	ناخودآگاه به مثابه متن و موضوع مورد مطالعه/	لکانی	پروا، فرزاد (۱۴۰۳). عطار و عطار و جنون؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۳	موضوعی که مطالعه آن از سوژه جدایی ذاتی ندارد. به عبارت دیگر مطالعه ناخودآگاه پشت متن، بواسطه ی حضور ناخودآگاه سوژه، امری دیالکتیکی است و نه از بالا به پایین.		
۱	اهمیت همزمانی های کرونولوژیکی به ظاهر بی اهمیت	لکانی	پروا، فرزاد (۱۴۰۳). عطار و عطار و جنون؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۴	در ایجاد شبکه‌های رمزگشایی		
۱	سایکوز به مثابه یک هسته و بستر بنیادین هستی	پروایی	پروا، فرزاد (۱۴۰۳). عطار و عطار و جنون؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۵	شناختی برای پژوهش		
۱	دال شکل صوتی کلمه و مدلول به معنای آن اطلاق می	لکانی	پروا، فرزاد (۱۴۰۱). حافظ و رود جادو؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۶	شود و رابطه ی دال و مدلول مبتنی بر تناظر یک به یک نیست.		
۱	کاربرد استعاره رود-رودخانه در توصیف ساختار تطوری	پروایی	پروا، فرزاد (۱۴۰۱). حافظ و رود جادو؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۷	ناخودآگاهی به عنوان مفروض پژوهش / توصیف تطوری از شکل گیری ناخودآگاه زبان‌مند/کلام‌مند با نظر به نحوه تکاملی-تاریخی شکل‌گیری ناخودآگاه کلامی در زبان هزاره‌ای فارسی و تاریخچه ناخودآگاه کلامی در نوزادان/کودکان		
۱	رد شدن از این گزاره که اگر در علم نتوان به نحو دقیق و	فرویدی- لکانی	پروا، فرزاد (۱۴۰۱). حافظ و رود جادو؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۸	تصویری و صریح درباره چیزی سخن گفت، پس نباید درباره آن پژوهش کرد		
۱	مکانیزم های سرکوب-واپس-رانی و تصعید به مثابه	فرویدی- لکانی	پروا، فرزاد (۱۴۰۱). حافظ و رود جادو؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۹	تبیین		
۲	مفهوم شکسته شدن حروف از جمله در نام های خاص و بازگشت تک تکه ی آنها به عنوان واپس زده	لکانی	پروا، فرزاد (۱۴۰۱). حافظ و رود جادو؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۰			
۲	یقین امری ممکن و ارزشمند است	فرویدی- لکانی	پروا، فرزاد (۱۴۰۴). عطار و عطار و جنون؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۱			
۲	جنون، رؤیا و سرایش به مثابه متن برای کاوش	پروایی	پروا، فرزاد (۱۴۰۴). عطار و عطار و جنون؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۲	باستان‌شناسی ادبی (مفروضه نوگرایانه)		

۲	نقش بنیادین سلوک و درد درونی در کاشفیت از واقع در	پروایی	پروا، فرزنام (۱۴۰۴). عطار و عطر
۳	روش باستان‌شناسی ادبی (مفروضه متمایز)-		جنون؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۲	فراتر رفتن از تن و سائق‌هایش	پروایی	پروا، فرزنام (۱۴۰۴). عطار و عطر
۴			جنون؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۲	اهمیت مفروضه‌ی چندپهلویی، ایهام، شبکه هم‌نشین	لکانی	پروا، فرزنام (۱۴۰۱). حافظ و رود
۵	تداعی‌ها و عاملیت حرف در فهم ناخودآگاه کلامی		جادو؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۲	اهمیت زبان هزاره ای فارسی در تمایزبخشی. اینکه	پروایی	پروا، فرزنام (۱۴۰۴). عطار و عطر
۶	چگونه ماهیت زبان می‌تواند هم به عنوان بستر پژوهش باشد و هم بر ناخودآگاه سوژه مؤثر باشد و هم امکان‌هایی برای فهم روح و روان پیش روی قرار دهد که در هر زبانی ممکن نیست)		جنون؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۲	هم‌افزایی و هم‌پیوندی تاریخی ناخودآگاه‌های فردی در	پروایی	پروا، فرزنام (۱۴۰۲). فردوسی و
۷	خلق رودخانه ادبیات (رود جادو)		کاخ حیرت؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۲	توضیح امکان خلق پرسش‌هایی همچون امکان ادبی و	پروایی	پروا، فرزنام (۱۴۰۱). حافظ و رود
۸	کلامی ظهور یک اثر شاعرانه و امکان پاسخ به آن (عبارت "امکان ظهور یک اثر شاعرانه در کلام و زبان" خود از ساختار متمایز پژوهش روان‌باستان‌شناسی ادبی و از تسهیلات و امکانات آن است)		جادو؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۲	ورود ادبی به ملک کلام به عنوان توقف‌گاه. "کلام	لکانی	پروا، فرزنام (۱۴۰۴). عطار و عطر
۹	همچون سرزمینی که چندگاهی محل سکونت ماست" (مفروضه متمایز)		جنون؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۳	اهمیت فرامتن و بینامتنیت ^۱ در روش پژوهش	پروایی	پروا، فرزنام (۱۴۰۱). حافظ و رود
۰	باستان‌شناسی ادبی		جادو؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۳	مفروضه ی تأثیرات برانگیزاننده ناخودآگاه کلامی یک	پروایی	پروا، فرزنام (۱۴۰۲). فردوسی و
۱	شاعر بر شعر شاعر دیگر (مفروضه متمایز).		کاخ حیرت؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه

۳	رودخانه شعر فارسی در ناخودآگاه هر شاعری که در زبان فارسی زاده می‌شود به نسبتی وجود دارد (مفروضه متمایز)	پروایی	پروا، فرزاد (۱۴۰۲). فردوسی و کاخ حیرت؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۳	"دال‌های پرتواتر که دور یک دال مرکزی گرد آمده اند به عنوان منظومه دالی. وقتی معادل‌های یک دال متواترند، حذف خود آن یک غیاب مشکوک است"	فرویدی- لکانی	پروا، فرزاد (۱۴۰۱). حافظ و رود جادو؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۳	اگر واج‌ها و حروف غالب یک منظومه شامل حروفی باشد که از جمع آن یک دال غایب مهم که معادل‌های متواتر دارد تشکیل می‌شود این شاهدی اساسی بر حضور غیابی آن دال است. مثلاً فراوانی حروف سین و شین در دیوان حافظ	فرویدی- لکانی	پروا، فرزاد (۱۴۰۱). حافظ و رود جادو؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۳	ادبیات به مثابه متن، فرامتن و موضوع (مفروضه متمایز)	پروایی	پروا، فرزاد (۱۴۰۲). فردوسی و کاخ حیرت؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۳	اشتقاق یافتن ناخودآگاه از تاریخت کلام درون یک فرهنگ و فرهنگ جهانی، مبنایی فراهم می‌کند تا با یک امری روبه‌رو باشیم که کیفیتی غیرقابل تحویل به مغز دارد و نیاز به پذیرش نوعی دوگانه‌انگاری در فلسفه ذهن است (مفروضه نوگرایانه)	پروایی	پروا، فرزاد (۱۴۰۲). فردوسی و کاخ حیرت؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۳	"نام خاص می‌تواند مدلول نداشته باشد/ اهمیت نام خاص در متن. نام خاص محل پیوند زبان با بعد واقع است و یک دال خالص است که بر چیزی دلالت نمی‌کند"	لکانی	پروا، فرزاد (۱۴۰۱). حافظ و رود جادو؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۳	اهمیت و مدخلیت پیراستگی اخلاقی روح و روان پژوهشگر در فرایند پژوهش (مفروضه متمایز)	پروایی	پروا، فرزاد (۱۴۰۱). حافظ و رود جادو؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۳	حساسیت به یافتن و توصیف روندهای متضمن تمامورفوز در فرامتن-تظاهرات ناخودآگاه به مثابه فرامتن (مفروضه متمایز و نوگرایانه)	پروایی	پروا، فرزاد (۱۴۰۴). عطار و عطر جنون؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۴	"نام خاص واپس زده می‌شود و سپس قطعات حاصل از شکستن آن، خود را در کلمات دیگر آشکار می‌کنند" (بازگشت واپس زده)	لکانی	پروا، فرزاد (۱۴۰۱). حافظ و رود جادو؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۴	"نام خاص دارای درجه بالایی از سرمایه‌گذاری روانی است و در حفظ خودشیفتگی فرد اهمیت بسیار دارد. کودکان نام خود را بر نقاشی خود نمی‌نهند بلکه به جایش ممکن است از من استفاده کنند. در رؤیا نیز سوژه	فرویدی- لکانی	پروا، فرزاد (۱۴۰۴). عطار و عطر جنون؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه

		رؤیا بین ممکن است خود را منحل در چند شخصیت بیابد. "	
۴	۲	تعریف دکتر پروا از باستان‌شناسی ادبی: باستان‌شناسی روح و تطورات و تحولات تاریخی‌اش از مسیر ادبیات فارسی و منابع الهام آن و زبان هزاره‌ای فارسی و تطورات آن در گذر زمان به حساب آورد. - (اهمیت زبان هزاره ای فارسی به مقابله تمایز)	پروا، فرزاد (۱۴۰۴). عطار و عطر جنون؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۴	۳	این باستان‌شناسی ادبی از سه مسیر سرایش، رؤیا و جنون (منابع الهام ادبیات) صورت می‌پذیرد که هر سه پایه‌ای زبانی دارند، اما به خاطر به حساب آوردن روح و روان و تطوراتش در رؤیا و جنون (یا به عبارت دیگر به خاطر به حساب آوردن تن و سائق‌هایش) و روانکاوی، از مطالعات زبان‌شناسی صرف فراتر می‌رود (مفروضه متمایز)	پروا، فرزاد (۱۴۰۴). عطار و عطر جنون؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه
۴	۴	تعریف باستان‌شناسی ادبی به زبانی دیگر: " بررسی باستانی تعاملات تن و زبان، که در نوزادی بشر و تمدن، در حرکتی جوهری، زایش روح را به دنبال دارد و بررسی تحولات و تطورات روح/زبان (دال‌ها) از مسیر زبان و ادبیات فارسی" (تمایز در امکانات استعاره و مفاهیم مبتنی بر فرهنگ ایرانی-اسلامی همچون زایش روح، حرکت جوهری،...)	پروا، فرزاد (۱۴۰۴). عطار و عطر جنون؛ پیوندهای ادبیات و روانکاوی. تهران: انتشارات نگاه

۴. بحث پیرامون نتایج

به نظر می‌رسد روان‌باستان‌شناسی ادبی همان کاربرد روانکاوی فرویدی یا لکانی در فهم ادبیات نیست. این ادعا شامل دو بخش است. نخست اینکه شواهدی در متن وجود دارد که نشان می‌دهد تمایزاتی در مفروضات پژوهش روان‌باستان‌شناسی ادبی با روانکاوی کلاسیک وجود دارد. دوم اینکه روان‌باستان‌شناسی ادبی در اساس به معنای کاربرد چیزی برای فهم چیز دیگر نیست و بنابراین عبارت کاربرد روانکاوی برای فهم ادبیات نمی‌تواند مصداق این حیطه پژوهشی باشد. به طور اجمالی زمانی که متن ادبی چیزی درباره روان و روح انسان را نشان می‌دهد و این استنباط تا جایی پیش می‌رود که مفروضات هستی‌شناختی و معرفتی متن بر مفروضات روانکاوی کلاسیک چیره می‌شود، آنگاه دیگر می‌توان از نقش ادبیات برای فهم روح و روان و از نقش روانکاوی برای ایجاد چنین بستری سخن گفت. اگر این ادعا به لحاظ منطقی در پژوهش روان‌باستان‌شناسی ادبی مصداق یافته باشد که بنا به نظر نگارنده این سطور یافته است و استدلال‌های آن در ادامه ارائه خواهد شد، دیگر با چیزی از مقوله کاربرد روانکاوی در فهم ادبیات روبه‌رو نیستیم. در ادامه چند دلیل برای این ادعا ارائه می‌شود:

۱-۴. روان‌باستان‌شناسی ادبی یک طریق تاریخی و تطویری و متامورفیک را در توضیح پدیدآیی روان انسان هدف خود قرار داده است و نحوه نزدیک شدن به آن را از طریق مطالعه سرایش‌های رخ داده در زبان و تقدم و تاخر تاریخی آن نشان داده است. پژوهش روان‌باستان‌شناسی ادبی با طرح استعاره‌های رود و کشف باستانی نوعی سرشت و تقدیر تحولی، تاریخی، تکاملی یا متامورفیک را به دست می‌دهد. گویی روان‌باستان‌شناسی ادبی با یک فرایند شکل‌گیری زیرساخت‌های روانی تا وضع موجود و پویایی‌های آن سروکار دارد و روش آن را روشن می‌سازد، چیزی که در روانکاوی فروید و لکان با این گستره، بستر و کیفیت دنبال نشده است.

۲-۴. روان‌باستان‌شناسی ادبی در ابتدا با اجتماع میان رهیافت‌های لکان و فروید، روش‌مندی خود را بر هر دو استوار می‌سازد ولی در ادامه با متأثر شدن از نتایج پژوهش و کشف پدیدار متامورفوز در شخصیت‌های مورد پژوهش و انس با فرهنگ باستانی و سنتی ایرانی، به تغییراتی و افزوده‌هایی در روش‌شناسی (به طور مثال در نحوه ورود به مسئله، مقام گردآوری و مقام داوری) می‌رسد که هم به طور صریح و هم به طور ضمنی حامل نکات تازه روش‌شناسانه، هستی‌شناسانه و ارزش‌شناسانه است. افزون بر آن، پژوهش در جاهایی به نقد فروید و نقد لکان می‌رسد و یا از ابن سینا وام می‌گیرد.

۳-۴. سوژه تحقیق‌کننده بعد از شناوری در متون مورد مطالعه، به شکل روانکاو فرویدی-لکانی به جایگاه اولیه خود باز نمی‌گردد بلکه به نقد روانکاوی، بازفهمی آن، حد و مرز آن و گشودگی آن به عرفان و دریافت‌های سینایی از روح و روان می‌رسد. به عبارت دیگر، اگر روانکاوی به تن و سائق‌هایش راجع باشد، روان‌باستان‌شناسی ادبی از مرزهای تن فراتر رفته و با طرح مفاهیمی مثل زایش روح، به لحاظ هستی‌شناختی افق تازه‌ای در روح و روان انسان فرض گرفته می‌شود.

۴-۴. روان‌باستان‌شناسی ادبی از کتاب حافظ و رود جادو تا عطار و عطر جنون در درون خود پویایی‌هایی داشته تا به آنجا که با طرح سه‌گانه جنون، رؤیا و سرایش و پیوند آن با نفس نباتی، حیوانی و انسانی سرشت متامورفیک نظریه برخاسته از تجربه خود و همچنین سرشت متامورفیک روان انسانی را توضیح می‌دهد. این کار اگرچه ابتدا بر بنیاد روانکاوی فروید-لکان استوار است، اما در چارچوب طرح مسئله، شیوه ورود به مسئله، نوع پرسش‌ها، انتخاب بستر مطالعه، گشودگی به واژگان با تبار غیرروانکاوانه (واژگان برآمده از سنت ایرانی و زبان فارسی) و شیوه بحث پیرامون نتایج و نتیجه‌گیری‌هایی که متضمن نوعی شالوده‌شکنی مبانی روانکاوانه فروید-لکان است از آن متمایز می‌گردد.

۵-۴. استعاره رود جادو، استخوان‌بندی روان ایرانی، رؤیاهای پیشگویانه و... غیره همگی متضمن تلویحاتی جدید و دربردارنده مفروضات جدیدی درباره روح و روان هستند که از نظریه برخاسته از تجربه‌های فروید و لکان فراتر می‌رود.

۶-۴. تطور رؤیاها و تکامل آن تا رؤیاهای امروزی خود گواه گویایی بر متامورفوز این پدیدار در روان انسان است که در روان‌باستان‌شناسی ادبی مورد تمرکز قرار می‌گیرد.

۷-۴. روان‌باستان‌شناسی ادبی در مقام گردآوری با در مواجهه قرار گرفتن با زبان هزاره‌ای فارسی پتانسیل‌های جدیدی رو به روی پژوهش قرار می‌دهد چرا که در این دانش، زبان ابزار نیست بلکه همچون دریایی است که صید و صیاد در آن غوطه می‌خورند و هرچه یک زبان باستانی‌تر و حامل رخدادهای کلامی ژرف‌تر و زیر و زبرهای برآمده از تجربه‌های روحی غنی‌تر باشد امکان دستیابی پژوهشگر به نتایج ژرف‌تری پیرامون روح انسانی بیشتر می‌شود. به عبارت دیگر به قول فروغ فرخزاد "هیچ صیادی در گودال حقیری که به جویی می‌ریزد مرواریدی صید نخواهد کرد". فرض گرفتن زبان به عنوان وجودی زنده،

۱۴۰۵

دارای عاملیت و مندرج در ناخودآگاه کلامی که متضمن تاریخت، نوزایی، تسهیل‌گری، مستوری و خلاقیت است ما را به پدیداری ژرف‌تر از نگاه فرویدی و حتی لکانی مواجه می‌سازد. به طور مثال سخن گفتن از رؤیاهای بشارت و رؤیاهای اشارت چیز است که فهم آن از طریق پژوهش در اقیانوس کلام شرقی و فارسی در دسترس قرار گرفته است.

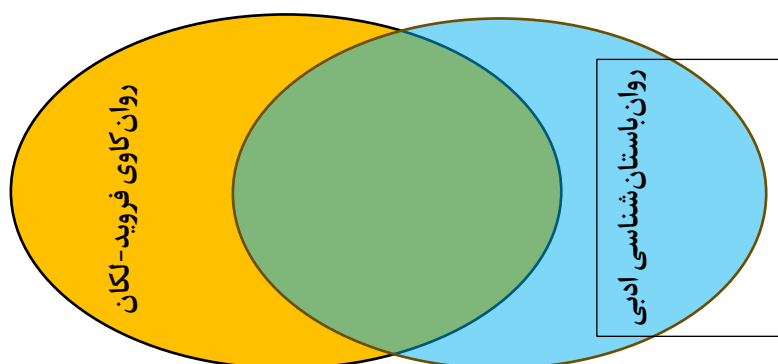
۴-۸. طرح سه گانه جنون، رؤیا و سرایش به شکلی که جنون هسته‌ی بنیادین رؤیا و سرایش است و رؤیا نیز در لایه‌ی زیرین سرایش قرار دارد به نحوی که به طور منطقی سرایش همواره حامل و بازتابنده‌ی جنون و رؤیا است، فضای نظری تازه‌ای را برای پژوهش مربوط به کلام انسانی فراهم می‌سازد که تا قبل از آن غایب بوده است. به عبارت دیگر اگرچه پدیدارهایی چون رؤیا در روانکاوی فرویدی و جنون در روانکاوی لکانی وجود دارد ولی برقراری و توضیح نظری نسبتی ژرف میان این دو در پیوند با سرایش که موضوع ادبیات است و کلام به طور عام، چیزی است که در منظر باستان‌شناسی ادبی تحقق یافته است.

۴-۹. افزون بر ایجاد نسبت و هندسه‌ای خاص میان جنون، رؤیا و سرایش، واکاوی تطوری آنها، به منظرهای ژرف‌تری نزدیک می‌شود که به طور مثال با وام‌گیری از دیدگاه شرقی و سینیایی، رؤیا نیز در یک طیف سه گانه نباتی، حیوانی و انسانی قرار می‌گیرد و متعاقب آن سرایش مبتنی بر رؤیای انسانی چیزی متفاوت از سرایش مبتنی بر رؤیای حیوانی است. همچنین ماهیت جنون نیز در دیدگاه پروایی دچار تطوراتی می‌شود که دیگر با نگاه لکان انطباق کامل ندارد.

۴-۱۰. شکسته شدن برخی از پیش‌فرض‌های فرویدی و لکانی یا ابضاح و گسترش برخی از محورهای نظریه برخاسته از تجربه‌های فرویدی و لکانی هر دو بیانگر فراتر رفتن روان‌باستان‌شناسی ادبی از ایده "کاربرد روانکاوی فرویدی-لکانی در ادبیات" است. به طور مثال، طرح مفاهیمی همچون رؤیاهای آینده‌نگر و رؤیاهای بشارت و معرفت‌بخش دانستن دریافت‌های عارفانه و اتخاذ رویکردهای غیرکاهش‌گرایانه تنها بخشی از تمایزهای منظر پروایی از منظر لکانی و فرویدی است. به عبارت دیگر اگر یک پروژه علمی به نقد برخی از ساختارهای نظری روش روانکاوی بیانجامد، حتی اگر از طریق روش‌های روانکاوی به این مسیر نزدیک شده باشد دیگر به همان خانه نظری قبلی بازنگشته است.

۵. نتیجه‌گیری

پرسش مقاله حاضر از سلسله مقالات پژوهشی با موضوع تاملاتی نظری و روش‌شناختی در پروژه علمی دکتر فرزام پروا با عنوان روان‌باستان‌شناسی ادبی "بر نسبت روان‌باستان‌شناسی ادبی با روانکاوی فرویدی و لکانی متمرکز بود. به طور مشخص پرسش این مقاله این بود که آیا روان‌باستان‌شناسی ادبی همان کاربرد روانکاوی فروید و لکان در فهم ادبیات است؟ از میان چهار نسبت منطقی تبیین، انطباق، عموم و خصوص مطلق و عموم و خصوص من وجه، نسبت روانکاوی و روان‌باستان‌شناسی ادبی کدام مورد است؟ برای پاسخ به این پرسش برخی از گزاره‌های ناظر بر مبانی، پیش‌فرض‌ها و روش‌شناسی از منظرهای فرویدی، لکانی و فرویدی-لکانی انتزاع گردید و در جدول قرار گرفت. این موارد به هیچ وجه بیانگر احصاء دقیق یا حصر منطقی نبود و به طور عمده بیانگر برخی از گزاره‌های مهم پیرامون این دو دیدگاه بود. در ادامه با رجوع به سه کتاب دکتر فرزام پروا، برخی از گزاره‌ها که به طور آشکار یا ضمنی بیانگر مبانی و مفروضات بود استخراج گردید. در نهایت با در نظر گرفتن تقابل این دو دسته از گزاره‌ها (پروایی در برابر فرویدی-لکانی) تلاش شد به پاسخ اولیه برای پرسش پژوهش نزدیک شویم. پاسخ مورد نظر عبارت بود از اینکه نسبت روان‌باستان‌شناسی ادبی و روانکاوی انطباق کامل نیست بلکه به نوعی از رابطه منطقی با عنوان عموم و خصوص من وجه نزدیک است. نسبت هندسی این رابطه در شکل ۵-۱ آورده شده است. مطابق با این رابطه، روان‌باستان‌شناسی ادبی و روانکاوی فرویدی و لکانی هم دارای اشتراکات اساسی و هم دارای نقاط افتراق در برخی مبانی خود هستند. بسط این نقاط افتراق و به دست دادن تمایزات معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی و روش‌شناختی موضوع مقاله آتی خواهد بود.

شکل ۵-۱. نسبت منطقی روان‌باستان‌شناسی ادبی با روان‌کاوی فروید و لکان

1. Intertextuality

منابع

- (۱) پروا، فرزاد (۱۴۰۰). درسگفتارهای لکان در موسسه حکمت و فلسفه. تهران: انتشارات سیب سرخ (چاپ اول)
- (۲) پروا، فرزاد (۱۴۰۱). حافظ و رود جادو. تهران: انتشارات نگاه (چاپ دوم)
- (۳) پروا، فرزاد (۱۴۰۲). فردوسی و کاخ حیرت. تهران: انتشارات نگاه (چاپ دوم)
- (۴) پروا، فرزاد (۱۴۰۵). نظامی و نظام هستی. تهران: انتشارات نگاه (زیر چاپ)
- (۵) پروا، فرزاد (۱۴۰۴). عطار و عطر جنون. تهران: انتشارات نگاه (چاپ دوم)
- (۶) پروا، فرزاد (۱۳۹۸). گمشده در آینه: شرح حال یک شخصیت مرزی نقاش. تهران: انتشارات ارجمند
- (۷) ژان-میشل ربه (۱۴۰۲). راهنمای کمبریج: لکان. ترجمه دکتر فرزاد پروا. تهران: نشر خوب
- (۸) فروید، زیگموند (۱۳۹۳). اصول روانکاوی بالینی. ترجمه سعید شجاع شفتی
- (۹) موللی، کرامت (۱۳۹۳). مبانی روانکاوی فروید-لکان. تهران: نشر نی
- (10) Hsieh, H.-F & S.E. Shannon, Three approaches to qualitative content analysis. Qualitative health research, 2005. 15(9): p. 1277-1288.